

NR 6 • ÅRGÅNG 78 • DECEMBER 2010 • KISLEV 5766 • PRIS 75 KR

JUDISK

KRÖNIKA

Ingen främling
i detta land ...

För 30 år sedan

”I förra numret av Judisk Krönika på sidan 3 förekom en annons från Judiska Församlingen i Stockholm, där man sökte en rabbin, som bland sina arbetsuppgifter hade att syssla med undervisning. Av misstag föll bokstaven ”o” bort framför ordet ”konventionell”, vilket gav helt felaktig bild av hur man önskade se den tilltänkta rabbinens pedagogiska arbete. Okonventionella rabbiner ombets därför inte vara avskräckta från att söka tjänsten.”

Judisk Krönika, december 1980

”Nu är det jul igen, nu är det jul igen – och snart så kommer purim...”

Ingen päls för Pamela

Det är inte varje dag en minister tillhörande det ultraortodoxa Shaspartiet får ett brev från en Playboymodell. Men i början av november hände det. Pamela Anderson, den tidigare Baywatch-stjärnan, mest känd för sin framträdande kroppsbyggnad, skrev ett brev till religionsministern Yakov

Margi där hon vädjade om att han skulle sätta stopp för handel med pälsmössor, så kallade *shtreimels*, som vid särskilda tillfällen bärs av chasidiska män. Pamela upplyste rabbin Margi om att pälsindustrin åsamkar djuren ett onödigt lidande, något som strider mot judedomens principer. Hon själv har aldrig på sig en päls, och inte mycket annat heller.

Skräckexempel: Sverige

I en intervju i Jerusalem Post förklarar den israeliske parlamentsledamoten Moshe Gafni (bilden t.v.) från det religiösa partiet United Torah Judaism, att den ”dåliga press” som ultraortodoxin får inte beror på att medborgarna tar avstånd från ultra-

ortodoxins agerande – könssegregerade busslinjer, angrepp på kvinnor vid Klagomuren, stenkastning mot polisen m.m. – utan på att medierna styrs av vänsterextremister med en enda agenda: att angripa ortodoxa judar. Och rabbin Gafni varnade för att dessa onda journalistkrafter vill ”förvandla Israel till – Gud förbjude! – Sverige”.

Åtta av 49 är utvalda

Den amerikansk-judiske komikern och värden för den omåttligt populära Comedy Central's "The Daily Show", Jon Stewart, har utsetts till den mest inflytelserika personen i USA under år 2010.

Opinionsundersökningen gjordes av online-magasinet AskMen.com, som varje år sammanställer en lista med de 49 mest tongivande

amerikanerna. Bill Gates, som uppfann Microsoft, och Mark Zuckerberg, skaparen av Facebook, hamnar på andra respektive tredje plats. USA:s president Barack Obama får nöja sig med nummer 21 på listan.

Åtminstone åtta av de 49 utvalda är judar – bland dem författaren Jonathan Franzen, designern Marc Jacobs, rapparen Drake, Andy Rubin, uppfinnare av Google Android platform, och skådespelaren James Franco – till glädje för både anti- och filosemiter, som därmed får sina föreställningar bekräftade.

JUDISK

KRÖNIKA

Chefredaktören

Ingen främling i detta land ...

”Människor kan leva med flera identiteter och ska inte tvingas till assimilering, som mina förfäder gjorde.” Det säger Daniel Sachs i en intervju i detta nummer av Judisk Krönika. En del av hans släkt kommer från Tyskland. Daniels farfarsfar, Josef Sachs, grundade Nordiska Kompaniet, gav de anställda fri hälsovård, utbildning, semesterhem och pensions-sparande. Han var också en av grundarna till Sachsska barnsjukhuset och Röda Korsets sjukhem. Och så var han en stor konstsamlare och mecenat. Daniel Sachs släkthistoria är ganska typisk för judiska invandrare som kommit till Sverige de senaste två hundra åren och bidragit till landets ekonomiska och kulturella utveckling. Denna erfarenhet är något som kan tjäna som en förebild för andra invandrare och minoritetsgrupper som söker en väl integrerad plats i det svenska samhället.

Om identitet – eller fler identiteter – och integration i vårt gemensamma europeiska hem handlar också ”Culture Without Borders, ett av de projekt som Daniel Sachs är involverad i, och som vi berättar om.

Tolerans, pluralism, gränsöverskridande – dessa är nyckelorden i en demokrati, som ser ett värde i att samhället berikas med influenser utifrån.

Motsatsen till detta är Sverigedemokraterna, ett främlingsfientligt parti som numera stöds av drygt sex procent av Sveriges befolkning. I några artiklar behandlar vi den politiska utvecklingen efter Sverigedemokraternas inträde i riksdagen. Anna Ekström skriver om hur ett i grunden nationalsocialistiskt parti har kunnat putsa sin fasad genom att påstå sig försvara både judar och Israel mot islamismens fara. Jonathan Leman visar vad som i verkligheten finns bakom denna ”judevänliga” fasad. Mustafa Can intervjuar Kent Ekeröth, riksdagsman och utrikespolitisk talesman för Sverigedemokraterna – och jude.

I sann pluralistisk anda önskar vi alla våra läsare en god jul (för dem som firar den) och ett gott nytt år (som vi judar i Sverige har glädjen att fira två gånger om året).

Lizzie Scheja

6 ”Människor kan leva med flera identiteter – Michaela Lundell intervjuar kulturengagerade affärsmannen Daniel Sachs.

16 ”Judisk kultur utan de judiska källorna är som ett tomt kärl” – av Lizzie Oved Scheja

18 ”Jag trodde aldrig att jag någon gång i livet skulle föreläsa i jiddisch” – av Salomon Schulman

20 Nationell självvranssakan – Donniel Hartman om minnet efter Yitzhak Rabin, femton år efter hans död.

22 En populistisk radikal höger har nu nått Sverige – Anna Ekström om hur ett i grunden nationalsocialistiskt parti har kunnat putsa sin fasad.

24 ”Judarna är nyttiga idioter för muslimerna” – Mustafa Can intervjuar en judisk sverigedemokrat.

26 Våra ”vänners” bästa vänner – Jonathan Leman tittar bakom fasaden på Sverigedemokraternas ”judevänliga” program.

28 ”Det är inte längre den trygga plats som det var för de spanska judarna när de kom hit för 500 år sedan” – reportage från Turkiet av Sonia Schlossman.

34 Tolkningsföreträde när jämlikhet mellan män och kvinnor ställs mot religiös praxis – reportage från Jerusalem av Anneli Rådestad

38 Debatt: Myter om Raoul Wallenberg – av Georg Sessler och Paul A Levine

41 Gästkrönika: Lena Posner-Körösi om att rösta på SD.

**Chefredaktör
och ansvarig utgivare**

Jackie Jakubowski
judisk.kronika@swipnet.se
tel: 08-660 70 62

Redaktionsråd

Lars Dencik, David Grossman,
Peter Luthersson, Margit
Silberstein, Nina Solomin
och Peter Wolodarski

Grafisk formgivning

Jackie Jakubowski

Annonsavdelning

Ulrika Carning
tel: 031-294121
0722-514121
ulrikacarning@gmail.com

Prenumerationsavdelning

Dina Markovich
tel: 08-660 38 72 onsd. torsd.
liat@telia.com
prenumerationspris 395 kr/år
studerande 250 kr,
till utlandet 495 kr
plusgiro 54 120-1
lösnummerpris 75 kr

Adress:

Box 5053, 102 42 Stockholm
fax: 08-660 38 72
Hemsida på internet:
<http://www.judiskronika.se>

Utges av

Stiftelsen Judisk Krönika

Utkommer med 6 nr per år.
Nästa nummer 25 februari 2011
Manusstopp 17 januari 2010

Tryckt hos Grafiska Punkten

Producerad av Gabor & Co

issn 0345-5580

Omslagsbilden

Nino Biniashvili

Citera oss gärna, men ange källan. För obeställt material ansvaras ej. Förbehåll mot elektronisk publicering måste meddelas av artikel-författaren.

Emil Fackenheim (1916–2003) var rabbin, författare och filosofi-professor i Toronto, senare i Jerusalem. Han föddes i Tyskland och satt inspärrad i koncentrationsläger under andra världskriget. Han var en djupt religiös människa som brottades med sin tro på en Gud i en värld där en och en halv miljon judiska barn mördades. Mer än någon annan modern judisk tänkare var Fackenheim sysselsatt med att formulera en ny judisk teologi för tiden efter *Shoa*, Förintelsen.

”Det finns idag för varje jude endast två vägar: att ge upp eller att hålla fast vid sin identitet. Det första alternativet är otänkbart, ty det skulle innebära att fullfölja det verk som mördarna inte hann avsluta”, skrev han i *God's Presence in History*.

”Auschwitz befallande röst manar oss att leva vidare”, skrev Fackenheim och betecknade detta imperativ som det nya, 614:e budet – av större vikt än alla de 613 som den judiska lagen föreskriver.

”Judar är förbjudna att ge Hitler postum seger”, fortsätter Fackenheim, ”de befalls att överleva som judar, annars försvinner det judiska folket. De är befallna att komma ihåg offren i Auschwitz, annars försvinner minnet av deras existens. De är förbjudna att förtvivla över Israels Gud, ty då upphör judendomen.”

De överlevande från Förintelsen har till punkt och pricka följt det 614:e budet. Efter att ha sett vad en människa är kapabel att göra mot en annan människa. Efter att ha erfart att Gud dolt sitt ansikte och utlämnat människorna till deras djuriska instinkter. Efter att ha varit i helvetet och återuppstått som levande.

De överlevande valde livet – inget självklart val för dessa traumatiserade människovrak som kom till detta land i vita bussar för att mötas med omtanke och sjukvård, men också av tystnad från en omgivning som drog sig för att fråga – av finkänslighet, rädsla eller ointresse – om vad de varit med om.

De valde att inte bara begråta sina mördade familjemedlemmar, utan de bildade också nya familjer.

De valde att inte bara minnas det förflutna utan också bygga upp en ny framtid.

Jag har de senaste månaderna varit på många begravningar. Det är de sista av Förintelsegenera-

tionen som faller bort, en efter en. Inom några få år finns inte en enda kvar av dem som överlevde och kunde vittna om Förintelsens fasor. Varje begravningstal är en livsberättelse.

Vi kommer att minnas deras berättelser, deras vittnesmål om obeskrivlig ondska, om mirakulös överlevnad, om slumpen som avgjorde att just de överlevde, om sammanträffanden efter kriget när de, efter decennier av *kaddisch*-böner, mötte familjemedlemmar eller vänner som de trodde varit döda.

Vi, barn och barnbarn till de överlevande, kommer också att minnas tystnaden hos andra överlevande om vad de varit med om; en tystnad lika mycket för att skydda sig själva som att skydda oss från mardrömmar.

Men det vi främst kommer att minnas, när de överlevande inte längre finns bland oss, är deras ofattbara livsvilja.

Låt mig berätta om tre livsöden – så typiska och samtidigt unika.

LILLY. Hon föddes i staden Satu Mare i nuvarande Rumänien som äldsta dottern i en familj med sex barn. När deportationerna av de ungerska judarna inleddes våren 1944 var hon fjorton år. Vid ankomsten till Auschwitz sändes nästan hela hennes stora familj direkt till gaskammaren. Ensam och svårt sjuk i tuberkulos kom hon till Sverige och tillbringade fem år på olika sjukhus och sanatorier.

1950 träffade Lilly sin blivande man, en judisk flyktning från Wien. De gifte sig, fick två barn – en blev så småningom psykolog och författare, den andre företagsledare. De bodde i en liten lägenhet som även inrymde ett skradderi. Lilly lärde sig att sy och firman växte snabbt, snart fanns ett trettiotal sömmerskor anställda. Hon började designa kläder som bland annat såldes till en affär som senare skulle bli H&M. Med firmans expansion började hon resa runt i världen och lärde sig flera språk. Efter makens bortgång blev hon en framgångsrik affärskvinna.

Lilly var nyfiken på allt, älskade konst och opera och hade en stor bekantskapskrets. Hennes hem blev en samlingspunkt för släkt och vänner, där det firades judiska helgdagar och familjehögtider. 1997, vid 68 års ålder, förverkligade hon en dröm: att flytta till Israel.

Om tiden i Auschwitz och om sin förintade släkt talade hon först de sista åren i livet. Un-

Det vi främst kommer att minnas, när de överlevande inte längre finns bland oss, är deras ofattbara livsvilja.

der en resa tillbaka till Satu Mare med sina barn och barnbarn berättade hon om livet där, om sin barndom, sin familj och om deportationen.

Lilly försökte alltid se det positiva i tillvaron. Hon var målinriktad och envis och ville ha kontroll över sitt liv. När hon blev 80 och insjuknade i cancer accepterade hon döden såsom hon accepterat livet. Hon tog farväl av sina närmaste och av livet som hon var så tacksam för. Till skillnad från dem som mördades i Förintelsen hade hon ju fått så många lyckliga år och en stor familj. Hon begravdes i Jerusalem på en plats med utsikt över staden, bergen och landet som hon älskade och var så stolt över.

JOSEF. Han var inte äldre än sexton år när tyska trupper kom till Ludwipol i Ukraina och tillsammans med inhemska medlöpare massakrerade byns judar. Medan hans mor misshandlades till döds skrek hon: "Min son kommer att hämnas!" Det gjorde han. Efter en flykt österut, som förde honom först ända till Uzbekistan och så småningom till Italien, anslöt han sig till en grupp judiska partisaner. Det han senare berättade är som en förlaga till manuset till Quentin Tarantinos groteskt blodiga film "Inglourious Basterds": Josef och hans kamrater gjorde det till sin mission att döda så många nazister som möjligt. Nazisterna lockades i en fälla, lades i en säck och kastades ner för klipporna i det vackra syditalienska landskapet.

Josef återvände aldrig till Ludwipol, i stället smugglade han vapen och judiska flyktingar till dåvarande Palestina.

Han blev skjuten i benet av den brittiska ockupationsmaktens soldater, flydde tillbaka till Italien, blev sjuk där och på omvägar hamnade han på, av alla platser på jorden, ett sanatorium i Garphyttan. Där träffade han sin blivande fru – "den vackraste kvinna som funnits" – som kommit till Sverige med de vita bussarna från lägren i Tyskland. Då vägde hon 24 kilo. Efter sju år på sanatoriet flyttade de till Örebro. Josef utbildade sig till ingenjör och arbetade på LM Ericsson. Hans två barn blev tandläkare och psykolog, barnbarnen arbetar i regeringskansliet och statsförvaltningen.

Josef var familjens överhuvud, stolt och lycklig över alla dessa vackra, välutbildade och framgångsrika barn och barnbarn. Han hade nära till skratt när han berättade sina historier för dem. Men det fanns alltid sorg i hans ögon.

Josef och hans Elisabeth – två trasiga människor som förlorade sina liv i Förintelsen och överlevde i Sverige. De upphörde aldrig att plågas av mardrömmar om sina mördade föräldrar, systrar och bröder i Ludwipol och Bergen Belsen.

MALA. Hon var tretton år gammal och hennes syster Renia arton när de spärrades in i Łódźgettot i november 1939. De följde sedan varandra som varandras skuggor – till Auschwitz, under dödsmarschen till Mauthausens och i Bergen Belsens koncentrationsläger. De såg sina föräldrar och andra släktingar dö av misshandel och svält, och de var med när deras storsyster Sala miste sitt nyfödda barn. De var med när deportatio-

nerna från gettot till utrotningslägret inleddes 1942 – ett mardrömslikt inferno då barn skildes från sina föräldrar med obeskrivlig brutalitet. I Auschwitz stod de nakna framför doktor Mengele som med en handvinkning avgjorde vilka som genast skulle till gaskammaren och vilka som skulle få leva ett tag till.

Endast de två överlevde. När engelska trupper i april 1945 nådde Bergen Belsen var alla andra familjemedlemmar och släktingar döda.

Mala och Renia kom med Röda Korsets båttransport till Malmö, sjuka i tyfus, utmärklade av svält och chockade av umbäranden.

Inom ett par år var Mala anställd på en fabrik i Borås och fullt sysselsatt med kvällskurser på vuxengymnasium. Hon tog så småningom studenten, fortsatte på universitetet och fick ett fint arbete som sekreterare på ett stort företag. Idag är hon pensionär men fortsätter att arbeta med sin doktorsavhandling.

Mala gifte sig med en judisk överlevande som smugglades in till Sverige på en kolbåt från Polen. Hon fick två döttrar, hennes syster två söner – de är läkare, forskare och civilingenjörer.

"Man undrar ofta hur vi som blivit så hårt drabbade orkar uppåda den kraftansträngning som behövs vid mötet med vårt förflutna. Ändå lever vi vidare och andas." Så skriver Mala Maroko Freund i sin bok *Deras namn kan ännu viskas. Vittnesmål från gettot i Łódź*.

Tre av många livsöden. Det de har gemensamt är deras livsvilja. Deras vägran att vara ett offer. Deras envetenhet att hävda rätten att vara jude. Deras hopp om att de efterkommande aldrig skall behöva uppleva det de varit med om. Deras övertygelse om att världen ändå blivit bättre och att de själva och vi, deras barn och barnbarn, bidragit och fortsätter att bidra till det.

Am Israel chaj! "Det judiska folket lever" – det är deras budskap till oss. Och vårt budskap till nästa generation.

”Människor kan leva med flera identiteter och skall inte tvingas till assimilering.”

Michaela Lundell intervjuar samhälls- och kulturengagerade affärsmannen Daniel Sachs.

Man kan se genom glasrutan vad Proventus vd Daniel Sachs gör. Just nu överlägger han med två andra herrar. De gör kanske upp affärer för några hundra miljoner. Eller så kanske de planerar kontorets chanukafirande.

När de gått ut sätter han sig vid skrivbordet, med utsikt över Gamla stan, Skeppsholmen och Djurgårdsfärjorna på väg över Saltsjön. På skrivbordet ligger några böcker, och en dator står uppslagen. Han antecknar något för hand, sedan ringer han ett telefonsamtal. Det blir ett slags pantomimteater. Jag undrar vad han gör om han någon gång får lust att lägga upp fötterna på bordet.

När Daniel Sachs var liten och gick med sina föräldrar till NK kunde han se sin farfarsfar stå staty inne på varuhuset. Äldre expediter kunde falla i gråt när de fick se honom och börja berätta om hans farfar. Någonstans där, bland alla intrycken på det stora varuhuset, föddes drömmen om att själv bli affärsman.

– Jag trivs med bredden och balansen, att både få ägna mig åt långa tankar och mycket konkreta saker. Det är roligt när man kan bidra till att nya företag utvecklas och växer fram. Företagande har en

viktig roll i samhället, säger Daniel Sachs.

Men han medger att näringslivet kan bli torftigt ibland.

– Jag är glad att jag får ägna en del av min arbetstid åt samhälls- och kulturprojekt, säger han.

PROVENTUS STÅR INTE bara bakom Judiska Teatern och konsthallen Magasin 3, utan också flera stiftelser, som Culture Without Borders (se intervju med stiftelsens projektledare Dilsa Demirbag-Sten, sid. 10), The Jewish Heritage Foundation och Per Ahlmarkstiftelsen, tankesmedjan Glasshouse Forum, debattsajten Newsmill och miljöorganisationen EcoOcean.

– Som affärsperson har jag ett egenintresse av att bidra till att bygga ett fungerande och humant samhälle. Det har inte bara med moral att göra. För att kunna skapa ekonomiskt värde på lång

sikt är det viktigt att vi har fungerande demokratiska strukturer, ett brett fördelat välstånd och att vi inte överutnyttjar våra resurser.

Inställningen är välbehövlig i en tid av finanskriser, där enskilda aktörer skrupelfritt berikat sig själva på det gemensamma samhällets bekostnad.

Daniel Sachs hade samhällsengagemang även innan han började på Proventus. Han har bland annat suttit sju år i styrelsen för Stockholms stadsmis-

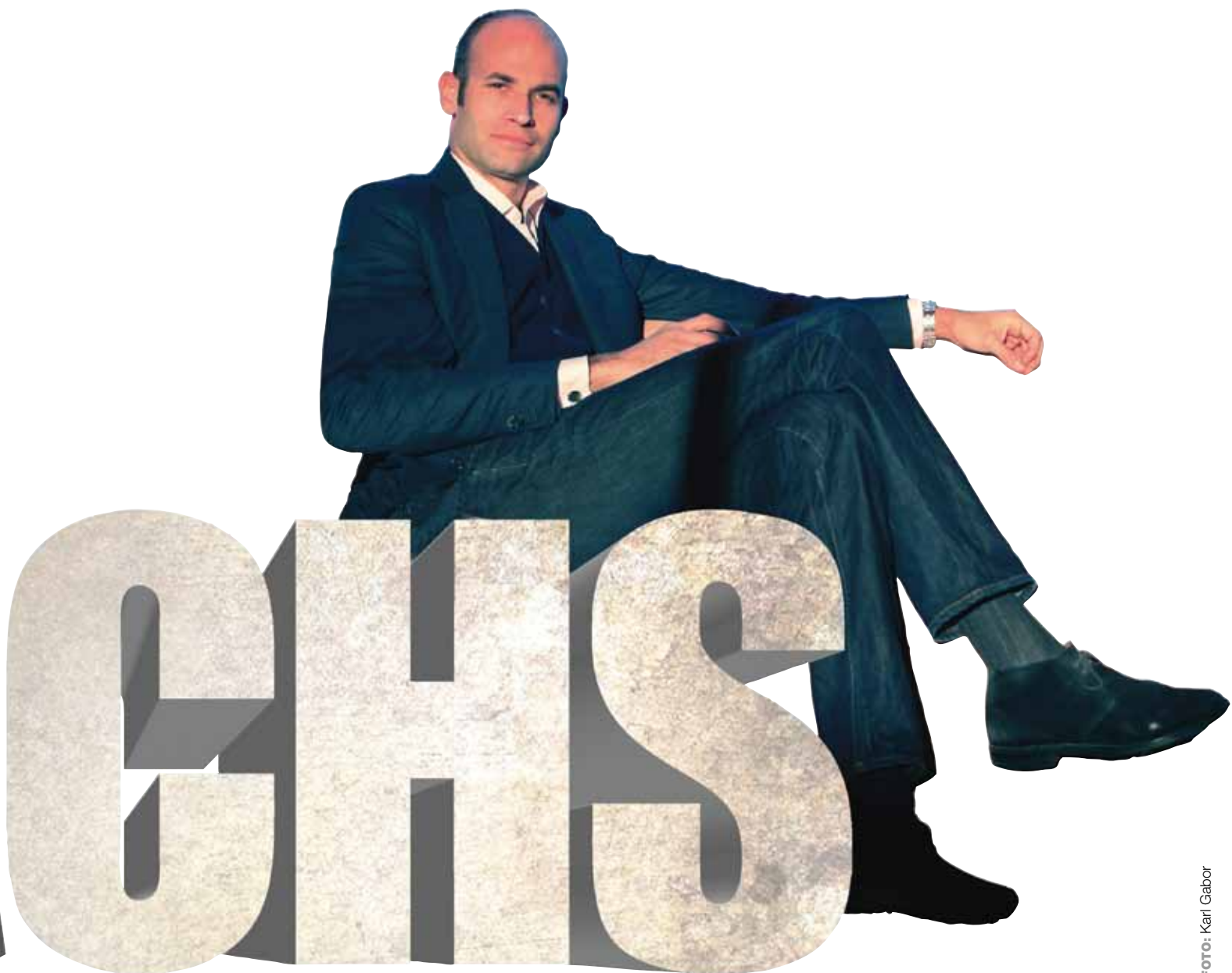

FOTO: Karl Gabor

sion, som driver härbärgen för hemlösa.

– Jag imponerades av deras organisation på gatan. Hemlöshet är ett problem vi historiskt har negligerat i Sverige, säger han.

Men, invänder jag, är inte Sverige ett av världens bästa länder på att ge folk tak över huvudet?

– Just därför att vi tycker att vi är världsbäst, så vill vi inte se att problemet faktiskt finns. Bara i Stockholm finns flera tusen hemlösa, svarar Daniel Sachs.

Kanske ligger engagemanget och känslan för helheten i släkten. Daniels farfarsfar Josef Sachs, som grundade Nordiska Kompaniet 1902, lär ha varit en visionär med många nya idéer. Han gav de anställda fri hälsovård, utbildning, semesterhem och pensionssparande, var en av grundarna till Sachsska barnsjukhuset och Röda Korsets sjukhem, och en stor konstsamlare. Varje år bjöd han alla Nobelpristagarna hem till sig på middag. Han hade också diplomatisk begåv-

ning och efter revolutionen i Ryssland 1917 skickade den svenska regeringen honom dit för att förhandla om ett nytt handelsavtal. 1920 blev han tillfrågad om han ville bli finansminister. De som frågade hade glömt bort en liten detalj: Josef Sachs var jude, och som sådan kunde han inte ingå i regeringen, eftersom regeringsformen på den tiden stadgade att regeringens ledamöter skulle omfatta ”den rena evangeliska läran”.